

УДК 316.356.2: 159.924.7

ВПЛИВ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ НА ХАРАКТЕР СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ПОДРУЖЖАРішко Людмила Іванівна,
м.Ужгород

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена негативними тенденціями розвитку сучасної сім'ї (збільшення кількості розлучень за психологічними мотивами, зменшення народжуваності, рольове переважання молодого подружжя та ін.). Це питання викликає занепокоєння фахівців різних галузей науки.

Сім'я є необхідним елементом соціальної структури людського суспільства, важливим інститутом соціалізації особистості. Деформація функцій сім'ї, яка послідовно здійснювалась в останні десятиріччя шляхом формування соціальних та культурних реформ, призвели до порушення в цілому зв'язків між ними. Особливо це позначилося на виховній функції, виявившись у відчуженні батьків і дітей, національному нігілізмі та духовному збожінні молоді. Все це зумовлює потребу по-новому підійти до проблем сім'ї, виховання в ній дітей, її зв'язків із соціальним середовищем.

Ключові слова: сім'я, рольові очікування (експектації), традиційна модель сім'ї, функції сім'ї, конфлікт.

На сучасному етапі сім'я є об'єктом ретельного наукового аналізу дослідників різних галузей. Дослідження психологічної готовності сучасної молоді до шлюбних стосунків, особливостей статево-рольової диференціації за умов сучасної сім'ї, соціально-психологічної типології сімейних конфліктів, причин і механізмів порушень функцій сім'ї, загальних тенденцій розвитку української сім'ї є важливою основою для розширення психодіагностичних і психокорекційних методів сімейного консультування й психотерапії. Дослідженню ролі соціальних очікувань у сфері спілкування та міжособистісної взаємодії присвячені роботи Н.Н.Обозова, А.Н.Обозової (три підходи до дослідження психологічної сумісності) [8], К.Вітек (проблеми подружнього благополуччя) [4], Ю.Е.Альошиної (рольовий конфлікт працюючої жінки) [1], С.Кратохвила (основні типи сімейних проблем і їх вирішення) [6], Н.О.Лященко (подружні ролі в молодіжній сім'ї) [9], Л.Амджадін (трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві) [2] та багато ін. Але питання особливостей впливу сімейних рольових очікувань на характер сімейного спілкування, загальну задоволеність шлюбними стосунками потребує подальшого вивчення.

Мета даної статті – визначити особливості впливу рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування.

Для досягнення цієї мети було поставлене завдання: охарактеризувати особливості подружніх рольових очікувань, що обумовлюють конфліктогенність сімейного спілкування.

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку людського суспільства. Ця істина підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. В процесі цього розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінне її існування, саморозвиток та широку життєдіяльність як соціального інституту.

Функціонально-рольова структура сім'ї представлена функціями сім'ї та структурою сімейних ролей. Функції сім'ї – це сфера життєдіяльності сім'ї, безпосередньо пов'язана із задо-

воленням певних потреб її членів. Функції сім'ї реалізуються в процесі спілкування і взаємодії членів сім'ї за умов рольового розподілу (функції сім'ї визначають зміст сімейних ролей).

Сімейні рольові очікування є компонентом сімейно-рольової взаємодії, яка являє собою сукупність установок, норм і зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї в їхньому ставленні до інших її членів. Сімейні рольові очікування є похідними від моделей сімейно-рольового розподілу – традиційної, антитрадиційної, егалітарної, які виділяються з урахуванням статево-рольової диференціації – розподілу сімейних ролей на підставі статевої приналежності. Кожна з моделей має як свої переваги, так і фактори ризику для стабільності сімейної системи, але для успішності сімейного життя більш важливою є узгодженість уявлень про рольову поведінку й рольові очікування подружжя в контексті прийнятої моделі, а також гнучкість самої моделі, її здатність відповідати актуальним потребам життєдіяльності сім'ї.

Крім того, слід зазначити, що українська традиційність у сфері шлюбно-сімейних відносин дещо відрізняється від "психології статевого, передусім чоловічого шовінізму", історично притаманного іншим слов'янським народам. На думку багатьох дослідників домінуючою гендерною рисою українців є пошана до жінки та її волі, партнерство статей, взаємна довіра і рівність. Специфічну роль у ментальності українців відіграє архетип Матері, що зумовлює особливе місце жінки у системі родинних стосунків, емоційну залежність від матері, незаперечне прийняття її настанов в сім'ї. На думку Т.В.Говорун та О.М.Кікідеджі, "у шлюбно-сімейних стосунках, диференційованих за характером статево-рольової діяльності, чоловік і жінка не переставали бути людьми з розвинутою індивідуалізацією статевої ролі. При цьому жінці належало почесне місце при всіх сімейних та соціальних ролях, які вона виконувала". У шлюбно-сімейних стосунках українців простежується традиційна статево-рольова диференціація щодо сімейно-рольового розподілу, але за умов цієї традиційності у свідомості українців сенсом сімейного життя вбачається не тільки пошук "іншої половини", налагодження сімейного господарства, а насамперед гармонійне співіснування у щасливому шлюбі [5, с.182].

Егалітарна модель сім'ї характеризується однаковим залученням шлюбних партнерів до реалізації сімейних ролей і обов'язків за умов, що кожен з них відповідає в основному за те, що більше відповідає його смакам і можливостям. Таким чином, рольовий розподіл у даній моделі сім'ї відбувається насамперед виходячи з особистісних уподобань і на основі взаємної домовленості подружжя, а не на основі статево-рольової диференціації. Деякі соціологічні дослідження свідчать про те, що сім'ї з егалітарною структурою стосунків – рівномірним і справедливим розподілом сімейної "влади" за різними сферами – є найбільш щасливими і стійкими [10, с.364].

У минулому переважали традиційні зразки поведінки чоловіка-батька й жінки-матері, коли чоловік виконував роль голови сім'ї, її годувальника й носія соціального статусу, а жінка – берегиню домашнього вогнища. На сучасному етапі, через

активне залучення в професійну і громадську діяльність, жінка нерідко має однаковий з чоловіком соціальний статус і заробіток, а тому на рівних беруть участь у прийнятті сімейних рішень. У той самий час у суспільстві існують уявлення про сімейні ролі й обов'язки подружжя, які недостатньо відповідають реальності: з одного боку, це ролі очікування, пов'язані з традиційною сім'єю, а з іншого – переконання про рівність чоловіка й жінки у виконанні більшості сімейних функцій.

Аналіз традиційної й егалітарної моделі функціонально-рольового розподілу в сім'ї нашою думкою про те, що не слід вести мову про однозначну перевагу однієї моделі над іншою, тим більше, що зміни характеру розподілу ролей у сім'ї в процесі сімейного циклу є природними і сприяють успішній адаптації сім'ї до нових життєвих ситуацій. Для успішного сімейного життя більш важливим є збіг уявлень про рольову поведінку й ролі очікування подружжя в контексті прийнятої моделі. Це є особливо значущим за умов економічної і правової рівноправності, коли спостерігається певний відхід від традиційного сімейного рольового розподілу. Кожен із шлюбних партнерів має свій образ-еталон чоловіка, батька, жінки, дружини, матері, свої власні уявлення про сімейний устрій, а сімейне життя передбачає створення структури сім'ї, розподіл ролей і пов'язаних з ними обов'язків, спільних сімейних цінностей. Причому найбільш оптимальний розподіл – відповідно до бажань, можливостей кожного шлюбного партнера, щоб виконання їх не здавалося тяжкою карою.

Міжособистісна сумісність – це складний психологічний ефект поєднання, взаємодії людей у процесі спілкування, результат узгодженості їх поведінки, емоційних переживань і взаєморозуміння [3, с.299]. Більшість дослідників пов'язують стабільність шлюбу з успішністю батьківської родини, а сумісність у шлюбі – з моделями устрою в батьківських сім'ях. Карел Вітек засвідчує, що "...батьки, чиє подружнє життя склалося благополучно, дають дітям самий наочний і переконливий приклад того, як повинно будуватися спільне життя чоловіка і дружини..." [4, с.49]. Системна сімейна психотерапія виходить з положення, що вибір шлюбного партнера відбувається залежно від подібності сімейної історії, у результаті чого шлюб укладають люди, які мають вражаюче схоже дитинство або той самий набір сімейних проблем у своїх батьківських сім'ях. Шлюб партнерів, які вийшли з батьківських сімей з протилежними сімейними моделями, характеризується постійною боротьбою за владу. І навпаки, вірогідність гармонійного шлюбного союзу тим більша, чим ближчі моделі батьківських сімей [6, с.642].

Аналіз впливу рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування потребує визначення сімейно-рольової сумісності. Адаптація сімейних ролей очікування, їх узгодженість, є показником сумісності саме такого рівня. Змістом сімейно-рольової сумісності є співробітництво шлюбних партнерів у галузі реалізації сімейних функцій. На думку М.М.Обозова, сімейно-рольова сумісність складається з таких компонентів:

1. Узгодженість сімейних цінностей: сімейні функції, перетинаючись у свідомості особистості, виступають як установки стосовно сімейних цінностей. Ці цінності утворюють ієрархічну шкалу, у відповідності з якою особистість висуває на перший план ту чи іншу сімейну функцію. Головним сімейним цінностям особистість схильна приділяти більше уваги, енергії, часу. Низька якість реалізації головних сімейних цінностей викликає в особистості розчарування в сімейному житті з даною людиною.

2. Узгодженість рольових уявлень про функції чоловіка та жінки в сім'ї. Рольові установки особистості виявляються в тому, які з видів сімейної діяльності вона бере під свою відповідальність, а які адресує партнеру. Реалізація сімейних функцій потребує узгодженості в уявленнях про те, хто й за які сторони сімейного життя повинен відповідати, брати на себе ініціативу й відповідальність. Рольова невідповідність виражається в незадоволенні мірою й активністю участі шлюбного партнера у веденні домашнього господарства, вихованні дітей, ініціативності при організації дозвілля тощо. Проблема розподілу сімейного навантаження в подружжі – найбільш очевидна ознака рольо-

вої невідповідності [8, с.99].

3. Рольова адекватність (рольова узгодженість, рольова відповідність) подружжя – вимога несуперечливості ролей, які утворюють цілісну систему як відносно ролей, які виконуються окремим членом сім'ї, так і сім'єю в цілому; відповідність рольових очікувань одного із шлюбних партнерів рольовим домаганням іншого.

У чоловіків і жінок існують різні уявлення про ідеальний тип сім'ї та про гендерний розподіл сімейних ролей. Тому не рідкість – союзи партнерів із суперечливими настановами на тим сімейних відносин. Незадоволеність від розбіжності поглядів та обумовлена ними сімейна поведінка спричиняють конфлікти, що нерідко закінчуються розлученням. У результаті сім'я перетворюється на додатковий стресогенний чинник. Особливо це відчутно у теперішньому українському суспільстві, коли стан хронічного емоційного стресу охопив усі верстви населення. Гармонійна сім'я більшою мірою, ніж інші соціальні структури, здатна забезпечити міжособистісні стосунки, які набувають особливого значення в умовах, що склалися. [9, с.16].

На сучасному етапі, за умов порушення традиційної системи сімейних ролей і відповідних їм культурних стереотипів, у більшості сімей спостерігається невизначеність рольових очікувань, що викликає у шлюбних партнерів психологічний дискомфорт. На думку багатьох дослідників, для оптимізації сімейного спілкування й попередження виникнення рольових конфліктів, необхідно створювати умови для реалізації більш широкого діапазону сімейних ролей і зменшення їх протиріччя. Мова також іде про відповідність або невідповідність сімейних ролей можливостям особистості, що особливо виявляється при зміні сімейної структури.

Типовою проблемою рольової структури сучасної сім'ї, де обидва шлюбні партнери працюють, є рольова перевантаженість і дилема ідентичності працюючої жінки. Сучасний етап вивчення проблеми рольового конфлікту особистості характеризується відсутністю загальноприйнятих науково обґрунтованих теорій, що пояснюють причини виникнення рольового конфлікту, факторів, які детермінують його розвиток, і стратегії його зниження. Більшість сучасних досліджень зорієнтовані на соціально-економічні й соціологічні підходи до проблеми поєднання жінкою професійних і сімейних ролей. Причиною виникнення рольового конфлікту працюючої жінки як варіанта між-рольового конфлікту є неможливість успішного виконання жінкою великої кількості ролей – сімейних і професійних – завдяки суперечливості вимог, що висувуються до жінки, і відсутності необхідних фізичних ресурсів для повноцінного виконання цих ролей. Однак слід відмітити, що причиною даного виду конфлікту є не просто ряд об'єктивних факторів, збіг обставин життя жінки, а насамперед суб'єктивне сприйняття жінкою успішності поєднання сімейних і професійних ролей. У суспільстві також поширені завищені очікування стосовно ролі чоловіка, ґрунтовані на гендерно-стереотипному уявленні, що чоловік повинен повністю забезпечувати свою сім'ю. Це все накладає додаткові психологічні навантаження на чоловіків і жінок, спонукаючи перших робити все можливе, аби відповідати наявним очікуванням, а других – пристосовуватися до партнера, навіть якщо для цього потрібно поступитися власною кар'єрою і професійним покликанням. [2, с.68]

Сім'я є першою і визначальною ланкою формування особистості дитини на ґрунті безпосереднього спостереження та аналізу життя у власній родині. Ставлення батьків до оточення, освіти, професійних навичок, друзів впливає на дитячу свідомість. У родині дитина засвоює основи спільного життя: любов і повагу до батьків, дідусів і бабусь, допомагати слабким, проймається співчуттям і милосердям. У сім'ї закладають фундамент працьовитості, старанності, формують навички відповідальності за доручену справу. Підготовка молоді до вступу в шлюб, до майбутнього сімейного життя – невід'ємна складова частина загальної системи виховання підростаючого покоління.

Б.С.Круглов робить висновок, що система підготовки молоді до сімейного життя, поряд із статевим вихованням, поряд з формуванням навичок міжособистісного спілкування, яке, на-

самперед, полягає у вмінні співставляти свої інтереси і вчинки з інтересами і вчинками іншого індивіда, повинна включати і формування визначеного рівня громадянсько-правової свідомості, яка поєднує в собі громадянську відповідальність за свої дії з розумінням значущості кожного свого вчинку [7, с.63].

Більшість сучасних досліджень, які мають за мету дослідження особливостей просмієної мотивації сучасної молоді, підкреслюють важливість формування адекватних шлюбно-сімейних уявлень юнаків та дівчат; розмежування понять "любов" і "шлюб", формування розуміння цінності сім'ї і створення адекватного розуміння співвідношення любові і шлюбу (любов як основа довготривалого і стабільного шлюбу). Результати дослідження свідчать також про те, що уявлення про шлюбно-сімейні стосунки в сучасній молоді часто характеризуються споживчою нереалістичністю: розходження якостей бажаного супутника життя і ймовірного партнера по повсякденному спілкуванню; надмірна вимогливість до шлюбного партнера ...

Щоправда, слід зазначити, що існуюча ситуація вже починає змінюватися: сучасна молодь виявляє більш свідому шлюбну мотивацію, ставлення до шлюбу як до серйозного кроку в житті людини, який робиться не тільки імпульсивно, на підставі почуттів. Однак для остаточної зміни ситуації потрібен час, ведення відповідної державної політики з метою збереження й укріплення кращих традицій інституту сім'ї, підтримка громадських об'єднань і організацій, що займаються сімейною проблематикою, зміна суспільної свідомості стосовно питань шлюбу й сім'ї. Крім цього, потрібен активний розвиток системи психологічної допомоги сім'ї з пріоритетним психопрофілактичним напрямком, а також активне впровадження в освітні програми

навчальних дисциплін, які б передбачали не тільки формальну ретрансляцію знань з етики і психології сімейного життя, але й підготовку до сімейного життя: формування адекватних уявлень про "свята і будні" сімейного життя, функціонально-рольовий розподіл, специфіку значущих стосунків, особливості гендерної психології, типові труднощі молодого сім'ї, практику вирішення сімейних конфліктів і, як наслідок, підвищення загального рівня шлюбної культури і свідомої спрямованості на сім'ю.

Отже, сучасна сім'я є найважливішим соціальним середовищем формування особистості та основним інститутом психологічної підтримки і виховання, який відповідає не лише за соціальне відтворення населення, але й за відтворення визначеного способу життя, способу думок і відносин. Суперечливість сімейних ролей, вузькі межі їх виконання призводять до незадоволення особистісних потреб членів сім'ї, виступають причиною рольового перевантаження, рольових конфліктів. Неоднозначне розуміння подружжям сімейних ролей, ригідність або невизначеність рольових очікувань, неузгодженість рольових очікувань і рольових домагань подружжя, співвідношення високого рівня рольових очікувань стосовно шлюбного партнера і низької оцінки його рольової поведінки виступають причиною незадоволеності сімейних рольових потреб подружжя і, як наслідок, причиною сімейних конфліктів.

Перспективою дослідження рольових очікувань подружжя є вивчення «ефекту очікувань» подружжя стосовно різних сфер сімейно-рольової взаємодії, шлюбного партнера, шлюбу як форми співіснування, а також вивчення деструктивного впливу негативних і позитивних очікувань стосовно життєдіяльності сім'ї і взаємодії з шлюбним партнером.

Література та джерела

1. Алешина Ю.Е. Рольовий конфлікт працюючої жінки // Ю.Е.Алешина, Е.В.Лекторская // Вопросы психологии. – 1991. – № 5. – 152 с.
2. Амджадин Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: гендерний аналіз / Лідія Амджадин // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – №3. – С. 60-75.
3. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мысли: Учебное пособие / Мария Ростиславовна Битянова. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 576 с.
4. Витек К. Проблемы супружеского благополучия: Пер. с чешск. / Карел Витек / Общ.ред. и предисл. М.С.Мацковского. – М.: Прогрес, 1988. – 144 с.
5. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс / Т.Говорун, О.Кікінеджи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
6. Кратохвил С. Основные типы семейных проблем и их решение // Психотерапия семейных отношений: Учебное пособие по психологическому консультированию / Станислав Кратохвил. – Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. – 704 с.
7. Круглов Б.С. Правовое сознание как элемент психологической подготовки молодежи к семейной жизни / Борис Самойлович Круглов // Вопросы психологии. – 1986. – № 4. – 108 с.
8. Обозов Н.Н. Три подхода к исследованию психологической совместимости / Н.Н.Обозов, А.Н.Обозова // Вопросы психологии. – 1984. – №2. – 112 с.
9. Лященко Н.О. Подружні ролі в молодіжній сім'ї / Наталія Олександрівна Лященко // Український соціум. – 2007. – №1. – С.16-23.
10. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С.Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – 479 с.

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена негативными тенденциями развития современной семьи (увеличение количества разводов за психологическими мотивами, уменьшение рождаемости, ролевые перегрузки молодых супругов, и др.) Этот вопрос вызывает обеспокоенность специалистов разных областей науки.

Семья является необходимым элементом социальной структуры человеческого общества, важным институтом социализации личности. Деформация функций семьи, которая последовательно осуществлялась в последние десятилетия путем формирования социальных и культурных реформ, привели к нарушению в целом связей между ними. Особенно это отразилось на воспитательной функции, отчуждении родителей и детей, национальном нигилизме и духовном обнищании молодежи. Все это предопределяет потребность по-новому подойти к проблемам семьи, воспитания в ней детей, ее связей с социальной средой.

Ключевые слова: семья, ролевые ожидания (экспектации), традиционная модель семьи, функции семьи, конфликт.

The topicality of the material considered in the article is caused by the negative trends development in modern families (increasing number of divorces for psychological reasons, reduced birth rate, role overwork of the young couples etc.). This issue disturbs the specialists in different branches of science.

The family is a necessary element of the social structure of human society, an important institution of socialization. Deformation of the function of the family that consistently occurred in the last decade through the formation of social and cultural reforms that led to disruption of the whole relationship between them. Especially this affected the educational function that appeared in the alienation of parents and children, national nihilism and spiritual impoverishment of youth. All these things lead to the need for a new approach of the family problems, children education, its relationships with the social environment.

Keywords: family, role expectations, the traditional model of a family, functions of a family, conflict.